

Бојана Марковић

Завештање

Издавач

Беген Цомерц доо

За издавача

Маја Вељановић

Уредник

Маја Вељановић

Аутор

Бојана Марковић

Дизајн корица

Зорана Мемич

Бојана Марковић

Завештање

**БЕГЕН ЦОМЕРЦ
ЗЕМУН, 2023.**

УВОД

*Преобрази, Госноде, моју ѿшаму у свейлосѿи,
болесѿи у здравље, ѿуѿу у радосѿи,
слабосѿи у крейосѿи, и сав мој живоѿи, Госноде,
у љубав ѿреобрази!*

Мислим да не постоји бољи начин да се започне писање о једној заиста важној теми као што је ова, од горе цитиране молитве која је веома коришћена у скоро свакодневном животу људи, јер су наши преци једино вером у Бога и непоколебљивом надом на Његову помоћ успевали да превазиђу и преживе све страхоте рата и упркос свему остану истрајни и чврсти као стена пред свим што им се дешавало. Србија је заиста земља чуда. Једина земља на свету која је силином свог духа успела да сломи све препреке које су пред њом нарастале, и да после тог крвавог распећа које је доживела васкрсне у још већој слави. Заиста, наша земља је била ломљена толико пута, али никада сломљена. Поробљавана, али никада поробљена, уздрхтала али никада узмакла ни пред ким, била је рањавана али је своје јуначке ране видала ”у ходу” и непрестано ходећи из рата у рат живом вером у Господа устајала из понора и изнова васкрсавала.

И гле чуда, један малени народ ватреног духа рекао је не злу које се вртоглавом брзином ширило целим светом и оно се толико громко и јасно разломило, да се, рекли бисмо, и данас

јасно чује ако се пажљиво ослушне! Не преостаје ништа друго рећи, него да ми Срби стварно јесмо Нови Израиљ. Од Бога изабрани да вечито будемо на страни правде и ради ње да страдамо. Ради ње нас руже, муче и на Крст распињу, али како наш Свети владика Николај Велимировић једном рече: „Ко хоће са Христом у рај, тај мора и са Христом на Голготу. Без искушења, нема спасења.” И заиста, Србија је током многих година преживљавала своје лично страдање, своју личну Голготу и многим ратовима које је водила била распињана и до кости мучена, али је баш као и Господ, на крају васкрсла. И то како васкрсла! Своју бол и страдање узела је и претворила га у нешто величанствено, нешто што је целу куглу земаљску оставило без речи. Знамо да шкољка не рађа бисер без велике боли, па тако ни наша земља не би без велике боли могла имати толика велика имена, јунаке који су је својом храброшћу уздигли и увеличали у свету. Ово је прича о њима. Прича о једном маленом народу који је силином свога духа и неугасивом жељом за слободом исписао потпуно нове странице историје. Ово је прича о Србији у годинама рата.

ЗАВЕШТАЊЕ

Било је то једно топло летње јутро, средином августа – чини ми се, када сам се први пут ушуњала код деде у собу и отворила малу дрвену кутију са одликовањима које је добио током неких од многобројних ратова у којима је учествовао. Сећам се да сам прстима прелазила преко рубова његових медаља, радознано их посматрала и играла се с њима и тако из дана у дан, све док се једног дана иза својих леђа нисам зачула:

„Аха! Ту си мезимице моја, а ја те цело јутро тражим по дво-ршћу не бисмо ли се мало заиграли!”

Окренула сам се, и у том тренутку угледала свог деду како ме весело посматра ослоњен на шкрипугава врата своје собе, смешкајући се и задовољно гледећи свој брк.

„А можеш ли ми рећи, унучице, шта твоји малени прсти траже у кутији за одликовања твог деде? То свакако нису ствари за малу децу, знаш.”

Унучица... Тако ме звао и у годинама кад сам већ увелико порасла и потпуно сазрела. Уздахнула сам дубоко, а он је сео на крај кревета. Полако сам пришла, попела се до њега, а онда се загледала у његове дубоке, морско плаве очи, насмешила се, ухватила га за брк и рекла му:

„Хм, овај, деда... Само сам хтела да их погледам. Свиђају ми се.”

„Свиђају ти се”, задовољно се осмехнуо.

„Да, и то баш”, рекох му.

„Добро, а да ли знаш причу о томе како их је твој деда добио?”

„Не. Хоћеш ли да ми испричаш, деда?”

„Хоћу. Али, хајдемо прво на ручак. Твоја бака нас увелико чека, а ако се она наљути на нас, има кроз кућу да бежимо као Бугари низ падине Кајмакчалана оне давне 1916-те! Биће нама повлачење”, рече то и насмеја ми се.

Узвратих му. Одувек сам волела те његове изразе, иако их, да будем искрена и нисам баш много разумела, барем не тада.

„Шта вас двоје радите и где сте до сада”, моја бака је незадовољно гунђала сама за себе, док ми је ужурбано сипала тањир супе. „Ево је, са резанцима, баш онако како волиш. Хајде, једи док се не охлади”, рече то, гуркајући тањир ка мени и весело ме посматрајући својим очима у боји бадема, које су се каткад преливале у чоколадну нијансу. Ни дан-данас нисам сигурна која је то тачно боја била. Испод њене мараме назирала се скоро па седефасто бела коса, а њени румени, помало дебелишкasti образи давали су јој потпун израз љубави. Била је ниског раста, потпуно супротно од деде који је био доста виши од ње. Увек сам се смејала кад стану једно поред другог јер се разлика баш видеала, али сад кад размислим, они су се заиста добро допуњавали.

Деда је био човек сталоженог карактера, тих и повучен, а бака је у себи носила неку живост и радост где год да пође. Све је стизала, са сваким да поприча, сваком да се насмеје, сваког да утеши. А некад и да га баш добро искритикује. Звала се Евица.

„Јездимире, пола сата чекам, вас нигде, а ручак се хлади”, настави бака незадовољно.

„Де, де, Евице, не срди се. Унучица и ја смо гледали одликовања из рата. Били смо у нашој соби. Нисмо ни чули да си нас тражила”, рече то и весело ми намигну.

„Биће вама одликовања, ако вас следећи пут дохватим”, рече нам, а онда се весело насмеја и седе поред нас. „Ех, луда моја главо, није ти доста што си преживео, него се још и подсећаш”, насмеши му се са пуно љубави.

„А, ко те пита, живиш и преживиш, а она хоће да зна. И треба да зна ко су прави јунаци.. Је л’ тако унучице?”

„Тако је деда, желим да ми испричаш”, рекох му.

Одједном, као да мало поскочи од радости, и очи му се засијаше на тренутак, па поново поглади свој брк и рече: „Ето, хоће да зна! Онда нека зна! Вечерас ћу да ти испричам, а ти се труди да будеш пажљива, добро?”

„Добро деда, договорено!”

„Па то је моја унучица! Дедино мезимче!”

„Хајде, хајде, једите вас двоје, охладиће вам се супа”, поново се зачу бака.

„Мезимче...” Тако ме звао јер сам одувек волела да се мазим с њим. Према другим унуцима је каткад био строжи него према мени. На мене никада није повисио тон. Увек ме свуда водио са собом. Често се шалио да сам као чичак који му се закачи за кошуљу јер сам увек поред њега. Био је болећив према мени. А и ја сам га волела целим срцем. Често сам знала да му се прикрадем док је одмарао у фотељи, увучем се поред њега и да тако заспим. Или да својим длановима чврсто ухватим његове образе и дуго гледам у његове дивне, плаве очи. Никад ми ништа не би рекао, већ би се увек задовољно смешкао, чак и онда када бих га мало јаче повукла за брк. Волео је да проводи време са мном, а и ја сам волела да се врзмам око њега.

Једва сам дочекала да падне вече и да деда дође кући са имања, да би ми причао. Сећам се, журно сам завршила своје играње са родитељима, извукла се од њих и отрчала у приземље наше куће. Деда ме чекао у дневној соби.

„Ах, унучице, ту си! Дођи код мене”, рече то насмешивши ми се, а онда ме једном руком подиже и стави себи у крило. Другом руком узео један повећи, дрвени, ручно резбарени ковчежић и отвори га.

„Шта је то, деда?”, питала сам.

„Хм, то су моје успомене из младости, унучице.”

„Младости?”, радознано га погледах.

„Да, па нисам ја увек био овак стар, знаш.

Ево, сачекај да видиш..”

Поче весело да претура по ковчежићу, а онда извуче једну стару, помало избледелу фотографију и даде ми је.

„А ко је то, деда?”

„То сам ја, кад сам био дечак.”

„Али, деда...”

Била сам збуњена. Са мојих једва шест напуњених година, то ми је било откриће. Мени је деда одувек био деда. Од кад знам за себе, имао је седу косу, прозирне плаве очи чија ме дубина одувек подсећала на море из неког разлога, и дуге, увек брижљиво подшишане бркове уз које је осмех био незаобилазни део. Носио је шајкачу помало накривљену на страну, белу ланену кошуљу са бакиним везом на њој, панталоне од чоје, вунене чарапе – без обзира на годишње доба, и на све то, опанчиће. Такав је био мој деда. Баш као сваки други деда ког сам знала.

„Али... Па ти овде носиш одело и немаш бркове”, рекох, помало збуњено. Деда прасну у смех.

„Ех, унучице моја, ту сам једва шеснес’ навршио. Чим сам мало стасао, моји су ме послали право у Београд.”

„У Београд чак?”, питала сам.

„Да, да, мила.”

Сишла сам из његовог крила и дошла до ковчежића. У њему су се поред других ситница, налазиле и његове фотографије. У рукама сам држала цео његов живот, и то све кроз неколико слика у црно-белој боји. На дну ковчежића лежала је једна издвојена.

„Како си леп овде, деда”, гледала сам у његову под конач срећену густу црну косу, лепо неговане, подшишане бркове, и његове предивне, нежне плаве очи. Носио је свечану официрску униформу краљеве војске, а држање му је било чврсто и озбиљно. Сећам се да сам касније много пута гледала ту слику и била поносна што сам његова унука.

„Како си леп овде”, поновила сам, а онда погледала у деду. Очи су му се зацаклиле, а на уснама му се оцртао осмех. Постидео се, али је покушавао то да сакрије од мене.

„Јесам, а”, узео слику да је и сам погледа, а онда ми рече: „Ех, младости, младости! Волео сам да ми све буде под конач, онако право војнички. И данас се трудим, али од свега тога ми је само висина остала”, рече то и насмеја се, а онда ме помази по глави.

„Није тачно, деда”, рекох то, а онда се попех на столчицу близу његовог кревета, дођох до ивице и попех се право њему у крило. Својим рукама чврсто стегнух његове образе, а онда се мало загледах се у његове прозирне плаве очи и пољубих га у образ.

„Ти си мени и даље леп. Ти си мој деда, и мени си најдражи”, рекох то, а он ме чврсто загрли и настави да ми прича.

„Рекао си да су те твоји послали у Београд? Али то је баш далеко. И, снашао си се?”

„Јесам. Тамо сам завршио још две године трговачке школе. Знаш, мила, те давне 1888. године кад сам рођен, услови нису баш били најбољи за живот. Имао сам ту срећу да сам био нај-

старији од нас четворице колико нас је било. Живели смо на селу. А живот на селу није нимало лак. Само се једно дете школовало у то време, а остала су остајала уз родитеље да раде на имању. Имали смо мало имање. Мој отац је имао тек нешто преко пет хектара обрадиве земље. Морао сам себи да обезбедим неке боље услове за живот јер се од земље у то време баш тешко живело. Али запамти ово, наша лоза је одувек била лоза земљорадника и војника, немој никада то да заборавиш!”

„Јеси ли био много тужан кад си отишао из свог села, деда?”

„Јесам, није ми било лако, али када су ме снашле обавезе, нисам имао превише времена да о томе мислим. Писао сам мојима кући често, нисам их заборављао. Ишао сам у село преко лета, да помогнем око послова на имању. Када сам довољно стасао, запослио сам се у шећерани. Касније је почео Балкански рат. Те давне 1912. године сам мобилисан. Припреме за рат су ужурбано текле, а мене је он затекао у Ваљеву. Одатле сам пешке заједно са Седамнаестим пешадијским пуком Дринске дивизије кренуо пут Ристовца, крај Куманова. У то време сам имао чин десетара. Стигли смо са свом ратном опремом и муницијом за неколико дана. Три-четири дана смо се одмарали, па смо ступили у борбу. Ова битка је била борба прса у прса хладним оружјем. Јуришали смо свом својом снагом на турске ровове. Битка је трајала пуна четири дана. При јуришању, искочио сам испред вода као десетар и викнуо: „Напред браћо, за ослобођење!”

Наша армија натерала је Турке на панично одступање у највећем нeredу. Ех, да си могла ту сцену да видиш, бежали су к’о ђаво од крста! Ломили су се једни преко других и тако брзо трчали да се прашина за њима дизала. Добро смо их испрашили! Командант прве армије био је наш престолонаследник Александар. Против нашег Седамнаестог пука и Дринске дивизије

борио се турски командант Срети паша. Дринском дивизијом командовао је пуковник Павле Јуришић Штурм. О њему ћеш, унучице, док још мало поодрастеш, учити у школи. То је био стварно велики човек, прави српски војник. Заузимањем Куманова, Турци су имали огромне губитке у људству и опреми. Наши војници прелазили су преко гомиле турских лешева. Ми смо се груписали, и гледали да заузмемо што боље позиције. Нисмо смели да приуштимо неки пропуст, све је морало бити организовано под конач.

Сећам се, Турке смо гонили усиљеним маршом и стигли смо их тек на Бакарном гувну, на рекама Бабуни и Срници. До битке је додуше дошло тек на Битољу. Добро смо се држали, онако баш јуначки. И овде су војници мог Седамнаестог пука јуришали на непријатеља право прса у прса. Ту су ме и ранили први пут. И дан данас осећам болове те ране на промену времена.”

„А где су те ранили деда?”, упитала сам.

„Овде”, рече и мало подиже кошуљу, а ја угледах ожиљак тик испод његовог десног ребра.

„Али, то је зарасло”, рекох и пређох прстом преко ожиљка. „Како може и даље да те боли”, инсистирала сам.

„Ех, унучице моја, ране некад боле чак и кад зарасту. Свака повреда на телу остави неизбрисив траг, а понекад остане и видна последица. Ова моја јуначка рана ме повремено жигне, само да ме подсети на то шта сам све прошао у животу и да треба да захвалим Богу што ме живог кући вратио, после оне Голготе коју смо преживели. Видиш, унучице, ја сам доживео то да дочекам своје унуче, а многи нису били те среће”, рече то и нежно ме помилова по глави.

„Шта је даље било?”

„Кад се завршила борба на Битољу, мој пук је упућен у помоћ црногорској војсци која је водила борбе на Скадру и Бојани. Ка Скадру смо кренули лађама из Солунског залива.”

...

„Марковићу, како ти је рана?“, окренуо сам се и угледао мог доброг друга Јована како ме посматра ослоњен о јарбол.

„Ма рана к’о рана, пусти то. Зарашће. Хвала Богу да смо живе главе извукли. Добро смо се поћерали с Турцима. Показали смо им како изгледа кад Србин крене у офанзиву! С нама се није више шалити, свима нам је пао мрак на очи.“

„Тако је, доста су нас глобили. Ничија није до зоре горела“, у наш разговор се убаци и наш саборац, Марко.

„Охо, јавља се и богомољац! Па где си бре, богомољац? Нема те цео дан, јеси ишчитао оне твоје књиге“, надовеза се Јован.

„Те ‘књиге’ су потребне свима нама, али то нећеш да признаш. Ја без Јеванђеља и Псалтира не мичем нигде“, рече.

„Много си ми ти паметан“, настави Јован.

„Де, де момци, што се срдите? Смирите се. Уосталом, војник без Бога не може. Како да преживимо дан ако нас не сачува? И у миру и рату, треба се Богу молити“, рекох.

„Ајде, ајде Јездо, само се шалим. Знам све то и слажем се. Него, волим да терам шегу с овим малим, и да га нервирам“, рече Јован, а онда пригли Марка и удари му једну ћушку.

„Ова ти је васпитна, млађи си од нас“, рече му. „Добар је овај наш мали, Јездо, добар је. Нећемо га мењати.“

Сви моји саборци су ме тако звали и често се шалили да „језик сломе“ док изговоре Јездимир. По презимену су ме само старешине звале, или опет моји војници кад терају шегу.

У том тренутку зачу се неко комешање на броду, а онда загледа нека чудна тишина све док се одједном не разломи прасак и гласно довикивање наредника: војници у заклон!

Марко, Јован и ја залегосмо у секунди. Парчићи нашег разбијеног брода разлетели су се на све стране. Гледали смо само да се заклонимо да они велики делови не падну по нама. Срце нам

је толико брзо тукло да сам имао осећај да је на тренутак сишло у пете и вратило се назад. Када смо се мало прибрани схватили смо да нас је неколико турских подморница изненадно и мучки напало и отворило ватру на нас. Наше лађе су биле разбијене, преполовљене. Ту сцену ћу памтити док сам жив. Хиљаде дрвених опиљака разлетело се око нас у секунди. Гледао сам људе око себе. Неки су на месту остали мртви, други су били тешко рањени, или од опиљака толико израђављени да су им тела постала једна велика крвава рана. Двојица иза мене су се безуспешно трудила да зауставе крварење свом саборцу, али им је на рукама умро. Покушавали смо како знамо и умемо да помогнемо једни другима. Многе наше смо и довели до обале. У тренутку напада нисам осећао ни страх, ни гнев, само огромну тугу за свим нашим погинулим људима.

„Боже, помози нам”, зачуо се Марко.

„Не дојте се”, довикнух им.

„Богомољац, понеси те твоје књиге, требаће нам”, рече Јован покушавајући пошалицом да поправи атмосферу.

„Момци, скачите у воду, и ја ћу за вама ускоро”, рекох им.

„Јездо, куд’ си то кренуо”, упита Марко.

„Не дам им нашу заставу, ни мртав је не дам”, рекох. У том тренутку сам на брзину с копља скинуо пуковску заставу и опасао је око себе, па одмах скочио у море. Дисао сам плитко и испрекидано, а при сваком удаху моје тело прожимао је оштар бол. Руком сам прешао преко свог десног бедра и видео црвенкаст траг крви како се спаја са водом.

„Мора да су ме ме ранили приликом скока у воду, а да то нисам одмах осетио,” помислих. Лево раме ме пекло од соли која је дубоко продирала у посекутину коју су направили опиљци. При сваком покрету имао сам осећај као да се стотине малих ножева зарива у мене. Пливао сам ка обали. Мучио сам се, цело

тело ме је болело. Нисам хтео да одустанем и предам им нашу заставу. Цена коју ћу „платити” због тога ме није занимала, само сам знао да морам да је донесем до копна. Тако пливајући, изнео сам заставу и нашег Седамнаестог пука.

„Не дај се, Растко, не дај се!” – иза мене се зачуо беспомоћан крик једног од наших војника док је пушвавао до обале да изнесе свог друга. И сам крварећи, израњављен и од пливања изможден, борио се задњим атомима снаге да дугоме спасе живот. Гледао сам потресне сцене, немоћан да било шта учиним.

При том искрцавању, најалост, погинуло је много наших војника. Око 700 бораца само из Седамнаестог пука изгубило је живот. Док сам пливао од нашег брода до обале, опет сам неколико пута био рањен јер су на мене са непријатељског брода пуцали њихови војници. Киша метака ме сачекала у секунди. Један од њих је закачио моје ребро. Већу бол нисам осетио у животу. Видео сам ружичасти млаз крви како истиче из ране. Знао сам да немам много времена и да морам да се саберем. Губио сам дах и плитко сам дисао. Мутило ми се пред очима, те сам на момент чак и мислио да ћу остати без свести али некако сам ипак успео да допливам до обале.

Кад је командант видео да отпакујем пуковску заставу, пришао је, пољубио ме пред целим пуком и похвалио. Рекао је да заставу и даље носим и чувам. Тих дана сам добио чин поднаредника.

...

„Е, мој Јездимире, мој Јездимире! Избушише те к’о швајцарски сир! Добро је да си живу главу сачув’о. Стварно те хоће ових дана, Јездо”, рече ми Јован, смејући се.

„А нека су, нека, само кад им застava није пала у руке. То ми је милије него ишта! Не дам наше, не дам”, рекох му, а онда се мало промешкољих и накашљах. Ране су ми још биле све-

же и болеле су ме. Руком сам притискао ребро које је метак окрзнуо приликом паљбе која се изненада на мене отворила, а другом сам проверавао завој на потколеници. Раме нисам могао много да померам јер је било у лошем стању. Скоро да није било места где нисам био повређен. Добро су ме сачекали овај пут”, рекох му.

„Доби ти нама чин поднаредника за те твоје јуначке ране. Још мало ћу морати да те поздрављам, како си кренуо”, рече ми Јован.

„Де, не терај шегу са мном, Јово. И ти би на мом месту урадио исто. Свако би. Морам да пишем мојима у село, да јавим мајци да сам добро”, рекох му и мало се придигох, а онда отцепих лист папира, узех налив перо и кренух да пишем.

„Драга моја мајко, добро сам. Жив сам. Наши војници се добро држе, онако јуначки. Нисмо узмакли ни за педаљ, чак смо непријатеља потерали у бег. Бежали су тако да су се једни преко других ломатали. А онда су нас кукавички сачекале непријатељске подморнице. Много је наших изгинуло. Гре’ота за тол’ке младе душе, одоше пред Господа.

Ја сам ти, мајко, рањен јер сам скочио да спасем нашу заставу, али не брини се. Добро се осећам и брзо се опорављам. Надам се да сте ви у кући добро и здраво. Поздрави ми оца и остале. Знај да мислим на вас. Надам се да ћемо се ускоро видети и да ћу те загрлити. Ужелех се свога села. Јездимир.”

„Јово, хоћеш ли куриру рећи да међу поштом однесе и ово моје писмо? Јавио сам мојима да сам добро и да сам здраво, да не брину.”

„Хоћу, Јездо, не брини.”

„Где нам је Марко”, питао сам.

„Богомољац је опет са својим књигама, чита. Само чита неке јаде”, рече ми.

„Пусти га Јово, нек’ чита, не дирај га. Добро је да међу нашим има неко ко се Богу доста моли, треба преживети овај пакао од рата.”

„Не кажем ништа, Јездо. И ја у Бога верујем, него ето. Тако млад, а само чита. Живот ће му у књигама проћи.”

„Што би наш народ у селу рекао: „Неко нешто-неко нешто. Неко се за то роди, Јово. Мали има златно срце, ништа у њему кварно нема. Мислим да га Бог зато и чује. Зовни га мало код мене да прозборимо по неку”, рекох.

„Разумем, господине поднаредниче”, рече.

„Мори, Јово, уозбиљи се! Ако сад узмем ову чутурицу с водом, па те истом по глави оплевим, видећеш ти пред очима све чиновне од наредника до генерала!”

„Хехе, де, де Јездо, не срди се. А морам мало да те изнервирам, жив нисам ако то не урадим. Ало, мали! Богомољац! Деде, дођи де ‘вамо”, замахну руком и показа Марку да дође.

„Ево, ево, идем”, зачу се у даљини..

„Па где си бре, богомољац? Нешто си утихнуо данас, а”, рече му, па га благо потапша по рамену.

„Ма нисам Јово, него ето, није ми дан данас”, надовеза се Марко.

„Што бре, је л’ те нешто мори”, упита га.

„Ма гре’ота за наше што изгибоше. Много их је, Јово. Седамсто наших. Нападоше подморницом, к’о је то очекивао? Ето, гре’ота ми.”

„Знам, мали, знам. Куга их сатрла”, рече Јован.

„Него Јездо, како си? Како ране”, упита.

„А шта да ти кажем, мали? Ране к’о ране.

Боле. Проћи ће. Битно да смо живи и да се не предајемо. Немој да тугујеш, Марко. Више је њиних изгинуло него наших. Морамо да се држимо јуначки. Наше ћемо најбоље оплакати,

ако у њихово име будемо извојевали победу. Тако њихова жртва неће бити узалудна. Ниједан наш није пао узалуд. Ово је за слободу наше деце, да би она сутра нашом земљом могла да ходају слободно, уздигнуте главе. Ево, хвала Богу, и краљ је са нама. Добри наш Пера, напунио седамдесет лета, ал' не узмиче од своје војске. Дође да нас мало укрепи. Добре вести се брзо шире. А и ми Срби, волимо свог краља. И престолонаследник је уз нас, а то додатно диже морал у народу. Биће добро, Марко, само се ти не бој! Дobar си ти, мали. Тек ти је деветне'ста, а стамено се држиш. Него реци ми, је л' има што год да се поједе? Нешто сам гладан."

„Има, Јездо. Мало куваног пасуља и по које парче 'леба", рече ми.

„Ако, ако, добро је то. Само да нисмо гладни. Донеси ми и мало воде, мали", рекох му, а онда се помало придигох из кревета и руком наместих завој на бедрима. Мислим да никад нисам слађе јео. Рекао би човек, шта је то, мало војничког пасуља и по који комад хлеба, али за мене, у том тренутку, то је била царска вечера. Недуго после тога сам и заспао. Нисам имао много дана за одмор. Чим сам колико-толико стао на ноге, вратио сам се у ров међу моје. На Скадру се против Турака водила битка код Брдице и Бршата. То је било у фебруару 1913-те године. Дакле, целу годину сам већ био у рату.

Скадар смо, хвала Богу заузели. Био сам близу команданта Приморског кора, којим је командовао генерал Петар Бојовић. Он је био херој каквог нема, као и већина наших генерала. Прави краљеви официри, војници у сваком смислу те речи. Никад нису узмицали, већ су храбро трчали у лице непријатељу. Газили су све пред собом, а према заробљеницима су били благи и милостиви, баш како наш војни кодекс части и заповеда. Водили смо љуту битку. Било је повуци-потегни, али ишћерасмо их некако

на чистац, па се турски командант Скадра, Есад паша, предао, и нашем генералу Бојовићу предао своју сабљу. Кад су се завршиле битке око Скадра, Дринска дивизија и мој Седмнаести пук војводе Мишића вратили су се лађама у Солун.

„Леп је овај Солун, Јездо. Баш леп, само од наше Србије далеко. Много бре далеко”, рече ми Марко.

„Јесте, али овде је доста јефтино све”, надовеза се Јован.

„Знаш како кажу наши, Јово: У Солуну динар сомун, до Солуна сто сомун”, надовеза се Марко.

„Види га мали, ал’ се прави паметан! Сад ћу ја теби једну ћушку, па ћеш да видиш!”

„Па истину рекох, Јово. Тако је како је.”

„Мали је у праву, Јово”, рекох. Али лепа је Грчка. Много је лепа. Земља поморанци и маслина. Мирно је овде море, добри су људи. Све би ти дали. Грчка је за сада мирна лука. А имам осећај да ће нам ускоро баш бити потребна.

Овде смо имали неколико дана за одмор. Много нам је значео тај кратки предах да се одморимо и да мало дођемо себи, колико се то може кад си у рату. Коначно смо могли да се мало уљудимо. Током битака које смо водили, некад нисмо стизали ни поштено да се обријемо. О униформи и чизмама тек нећу да причам, њих смо крпили како је ко стизао, било је једино битно да потрају што дуже. Тако да смо ово време искористили што би рекли да „мало заличимо на људе.” Често сам мислио на моје кући, на оца, мајку и браћу и питао се јесу ли добро и како се држе.

У Солуну је стигло наређење да се Дринска дивизија пребаци у Овче Поље, према Штипу и да се ту утврди према бугарским снагама које су се налазиле у тим пределима.

„Команда је наредила да се копају ровови, морамо добро да се утврдимо.”, рекох им.

Дође ми тунел да ископам и да их једног по једног вежем к'о зечеве! Кад је шта добро било од Бугара?! Никад! Па не зову их за цабе, Туто Бугарин! Издајице, лицемери! Тај ће само да гледа како нож у леђа да ти зарије.. Само да их се докопам, па ће да виде своје! Чекај само”, рече Јован, а онда пљуну у страну, и из цепа извади смотуљак дувана и поче да мота цигару.

„Е, то ће баш да ти помогне. Од тога ћеш пре да цркнеш него од метка”, добаци Марко Јовану..

„Од нечег мора да се умре, а 'оћу да умрем како ја 'оћу, а не како они диригују! И то од Бугара! Е па Бугарин ме убити неће, има у инат да живим и да га надживим! Уосталом, знам ја да је ово лоше, али ме решава нервозе. Шта ћеш, жива душа.”

„Разумем твоју муку”, настави.

„Гладни смо, неиспавани, преморени. Ни окупали се нисмо поштено. И мени је пао мрак на очи, а предаха је премало. Са свих страна нападају. А ноћу је најтеже кад све утихне. Преко дана не стижеш да мислиш, бориш се, батргаш некако, ал' увече те стигне све и само молиш Бога да преживиш сутрашњи дан. Али добро, не смемо да очајавамо! Ми смо српска војска! Нема повлачења, преци би нам се таман у гробу преврнули! Шта су све они прегурали иза својих глава, ово би за њих био мачији кашаљ. А сигуран сам да су тамо горе поносни на нас, јер се боримо за ослобођење. Дакле, морамо да мислимо позитивно. А време к'о време, свако време – своје бремене. Морамо јуначки да отрпимо момци, онда ће слобода да буде још слађа”, рекох то, а онда из торбе извукох нешто мало ракије које сам са собом имао.

„Ево, сви имамо за по чашицу”, рекох док сам сипао.

„Опа, Јездо, одкуд ти ракија”, упита Марко изненађено.

„Ово мало сам сачувао да наздравимо кад се заврши рат, али ко га шиша, ваљаће нам и сад! Ако преживимо, лако ћемо набавити још.”